Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

MARKAZIY OSIYONING GEOSIYOSIY VA GEOIQTISODIY AHAMIYATI ZAMONAVIY XALQARO MUNOSABATLAR TIZIMIDA

Lobar Xushnazarova
TDSHU mustaqil tadqiqotchisi
O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi
Xalqaro hamkorlik va reytinglar bilan ishlash
boshqarmasi yetakchi mutaxassisi

Annotatsiya
Ushbu maqolada Markaziy Osiyo mintaqasining zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimidagi geosiyosiy va geoiqtisodiy ahamiyati tahlil qilinadi. Mintaqaning geografik joylashuvi, tabiiy resurslarga boyligi, geostrategik salohiyati hamda yirik davlatlarning siyosiy va iqtisodiy manfaatlari kesishgan hudud sifatidagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, Sovet Ittifoqi parchalanganidan keyingi davrda Markaziy Osiyoda yuzaga kelgan geosiyosiy jarayonlar, mintaqaviy muammolar va rivojlanish istiqbollari ilmiy jihatdan baholangan.
Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, geosiyosat, geoiqtisodiyot, xalqaro munosabatlar, globallashuv, integratsiya, tabiiy resurslar, geostrategik salohiyat, mintaqaviy xavfsizlik, energetika resurslari.

Zamonaviy davr jadal o‘zgarishlar va globallashuv jarayonlari bilan tavsiflanadi. XXI asrda xalqaro munosabatlar tizimi tubdan yangilanib, ko‘p qutblilik, ko‘p madaniyatlilik, ko‘ppartiyaviylik, diniy bag‘rikenglik hamda integratsiya jarayonlari dunyo siyosiy taraqqiyotining muhim omillariga aylandi. Shu sharoitda davlatlardan global va mintaqaviy miqyosdagi yangi chaqiriqlarga mos ravishda javob qaytarish talab etilmoqda.

Sovet Ittifoqining parchalanishi natijasida Markaziy Osiyo mintaqasi Moskvaning bevosita siyosiy nazoratidan chiqib, xalqaro munosabatlarning mustaqil subyekti sifatida jahon siyosiy maydonida namoyon bo‘ldi. 1991-yildan boshlab Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O‘zbekiston respublikalari xalqaro hamjamiyatning teng huquqli a’zolari sifatida o‘z tashqi siyosatini shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab mintaqa yirik geosiyosiy markazlar – AQSh, Rossiya Federatsiyasi, Xitoy, shuningdek, Turkiya, Yevropa Ittifoqi va Islom dunyosi davlatlarining strategik manfaatlari kesishgan hududga aylandi. Shu bilan birga, transmilliy korporatsiyalar, xalqaro nodavlat tashkilotlar va transchegaraviy jinoiy guruhlar kabi nodavlat siyosiy aktorlarning mintaqadagi ta’siri ham sezilarli darajada ortdi.

Markaziy Osiyoda mavjud bo‘lgan hududiy, iqtisodiy, etnik va transchegaraviy muammolarning aksariyati sovet davrida shakllangan boshqaruv tizimi va ma’muriy-hududiy chegaralash siyosati bilan bog‘liq. Ushbu muammolar bugungi kunda ham mintaqa davlatlarining barqaror rivojlanishiga ma’lum darajada salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Geografik jihatdan Markaziy Osiyo g‘arbda Kaspiy dengizi, sharqda Xitoy, shimolda Rossiya, janubda esa Afg‘oniston va Eron bilan chegaradosh. Mintaqaning umumiy maydoni qariyb 4 million kvadrat kilometrni tashkil etib, unda 80 milliondan ortiq aholi istiqomat qiladi. Tabiiy-geografik sharoitlarning xilma-xilligi mintaqa davlatlarining iqtisodiy ixtisoslashuviga ham bevosita ta’sir ko‘rsatgan. Jumladan, Turkmanistonning katta qismi cho‘l va yarim cho‘l hududlardan, Qozog‘iston keng dashtlardan, O‘zbekiston unumdor vodiylardan, Qirg‘iziston va Tojikiston esa asosan tog‘li hududlardan iborat.

Tabiiy-iqlimiy, geografik, ekologik, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy xususiyatlarning o‘zaro uyg‘unligi Markaziy Osiyoni mustaqil geosiyosiy submintaqa sifatida tavsiflash imkonini beradi.

Mintaqa boy tabiiy resurslarga ega bo‘lib, uning geoiqtisodiy ahamiyati aynan shu omil bilan belgilanadi.

Markaziy Osiyoda neft va gaz zaxiralari katta hajmni tashkil etadi. Xususan, Qozog‘iston, Turkmaniston va O‘zbekiston hududlarida joylashgan tasdiqlangan neft zaxiralari jahon neft zaxiralarining taxminan 3 foizini, tabiiy gaz zaxiralari esa 7 foizini tashkil etadi. Kaspiy dengizi havzasidagi gaz zaxiralarining yarmidan ko‘pi Qozog‘iston va Turkmaniston hissasiga to‘g‘ri keladi.

O‘zbekiston tabiiy resurslarga boy davlatlardan biri bo‘lib, uning neft-gaz salohiyati mutaxassislar tomonidan 1 trillion AQSh dollaridan ortiq qiymatga baholanadi. Shuningdek, mamlakat oltin zaxiralari bo‘yicha dunyoda yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. O‘zbekiston oltin qazib olish bo‘yicha dunyoning yirik ishlab chiqaruvchilari qatoriga kiradi hamda kumush, uran va boshqa strategik ahamiyatga ega foydali qazilmalar zaxiralariga ega.

Qozog‘iston dunyodagi temir rudasi zaxiralarining qariyb 8 foiziga egaligi bilan ajralib turadi. Bundan tashqari, Qozog‘iston, O‘zbekiston va Tojikistonda uran rudalarining yirik konlari mavjud. O‘zbekiston uran qazib olish bo‘yicha dunyoning yetakchi davlatlari qatoridan o‘rin olgan.

Mintaqada ko‘mirning yirik zaxiralari O‘zbekiston va Qirg‘izistonda, oltingugurtning muhim konlari esa Turkmanistonda joylashgan. Qirg‘iziston va Tojikistonning tog‘li hududlari hamda yirik daryo tizimlari ushbu mamlakatlarning gidroenergetika salohiyatini sezilarli darajada oshiradi.

Markaziy Osiyoning muhim tabiiy boyliklaridan yana biri paxta xomashyosi hisoblanadi. Mintaqada har yili o‘rtacha 6 million tonnaga yaqin paxta yetishtiriladi. O‘zbekiston paxta tolasi ishlab chiqarish va eksport qilish bo‘yicha dunyoning yetakchi davlatlari qatoriga kiradi.

Shunga qaramay, Markaziy Osiyo davlatlari geostrategik salohiyatidan to‘liq foydalanish imkoniyatiga ega emas. Bunga asosiy sabab mintaqaning jahon okeani va xalqaro dengiz transport yo‘llaridan uzoqda joylashganligidir. Mintaqa davlatlari xomashyo va tayyor mahsulotlarni jahon bozorlariga uzoq logistika yo‘nalishlari orqali yetkazib berishga majbur.

Markaziy Osiyo davlatlari orasida faqat Qozog‘iston va Turkmaniston Kaspiy dengizi orqali dengiz transporti imkoniyatlariga ega. O‘zbekiston, Qirg‘iziston va Tojikiston esa dengizga chiqish imkoniyatiga ega bo‘lmagan davlatlar hisoblanadi. Xususan, O‘zbekiston hududi eng yaqin dengiz portidan qariyb 3000 kilometr uzoqlikda joylashgan bo‘lib, bu holat tashqi savdo va transport-logistika xarajatlarining oshishiga sabab bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyo boy tabiiy resurslar, qulay geosiyosiy joylashuv va muhim geostrategik salohiyatga ega bo‘lgan mintaqa hisoblanadi. Shu bilan birga, tarixiy meros sifatida saqlanib qolgan ayrim siyosiy, iqtisodiy va transchegaraviy muammolar mintaqaning barqaror rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatmoqda. Mazkur omillar Markaziy Osiyoning zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimidagi o‘rni va ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 176 b.
3. Tolipov F. Markaziy Osiyo geosiyosati va mintaqaviy xavfsizlik masalalari. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 248 b.
4. Rashid A. Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia. – New Haven: Yale University Press, 2002. – 281 p.